

10. Крикунова Г. И. Синтаксические образования в системе номинативных средств французской санитарно-технической терминологии / Г. И. Крикунов // Структурно-семантические особенности отраслевой терминологии : межвуз. сб. науч. трудов. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1982. – С. 39–46.

11. Мельчук И. А. Курс общей морфологии / И. А. Мельчук. – Т. I. – Москва–Вена : „Языки русской культуры“, Wiener Slavistischer Almanach, 1997. – 401 с.

12. Михайлишин Б. П. Лінгвістичний статус складених термінів / Б. П. Михайлишин // Vocabulum et vocabularium : сб. науч. тр. по лексикографии. – Гродно, 1998. – Вып. 5. – С. 134–137.

13. Чупшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2003. – 189 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Гаращенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: проблеми сучасного термінознавства, когнітивні механізми творення аналітичних науково-технічних термінів.

УДК 811.161.2

НАРОДНІ ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ РІЧКИ ТА ЇЇ ЧАСТИН У ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Тетяна ГРОМКО (Кропивницький, Україна)

У статті аналізуються народні географічні терміни на позначення річки та її частин. У результаті проведеного дослідження зафіксовані в центральнотрапезійських говірках Кіровоградщини ці назви мають широку репрезентацію. Аналізовані слова об'єднані в семантичні ряди окремими релевантними ознаками: місце, розмір і походження. Діалектні особливості зумовлюють значну варіативність народних географічних термінів на позначення річки та її частин за фонетичним та словотвірним оформленням, що спричиняється до їх синонімічного використання, увиразнення місцевого мовлення тощо.

До складу аналізованої групи ввійшли найменування, що виникли внаслідок впливу інтралінгвальних і екстралінгвальних чинників. В межах проаналізованої групи слів, як однозначні, позбавлені переносно-образних значень і емоційно-експресивної функції, так і ті, що мають свою специфіку, зумовлену тісним зв'язком, по-перше, з топонімічними утвореннями і, по-друге, з реаліями географічного середовища, що динамічно змінюються. Дослідження їхнього походження та семантичних відтінків показало як спільне, так і відмінне на матеріалі інших українських діалектів.

Українська народна географічна термінологія, як і в слов'янських мовах, допоки вивчена в аспектах співвідношення української і запозиченої лексики, в етимологічному та системному. Перспективу всебічного аналізу цієї групи лексики вбачаємо у збиранні матеріалу з усього українського простору та всебічному дослідженні процесів у народній географічній термінології в просторі й часі.

Ключові слова: народна географічна термінологія, географічний об'єкт, лексико-семантична група, семантика, сема, діалект, говірка.

Татьяна Громко. Народные географические термины, обозначающие название реки и ее частей, в центральнотрапезийских говорах. В статье анализируются народные географические термины для обозначения реки и ее частей. В результате проведенного исследования зафиксированы в центральнотрапезийских говорах Кіровоградщини эти названия имеют широкую репрезентацию. Рассматриваемые слова объединены в семантические ряды отдельными релевантными признаками: место, размер и происхождение. Диалектные особенности обуславливают значительную вариативность народных географических терминов для обозначения реки и ее частей по фонетическим и словообразовательным оформлением, служит причиной их синонимического использования, выразительности местного говора и тому подобное.

В состав анализируемой группы вошли наименования, возникшие вследствие воздействия интралингвальных и экстралингвистических факторов. В рамках проанализированной группы слов, как однозначные, лишённые переносно-образных значений и эмоционально-экспрессивной функции, так и имеющие свою специфику, обусловленную тесной связью, во-первых, с топонимическими образованиями и, во-вторых, с реалиями географической среды, динамично изменяются. Исследование их происхождения и семантических оттенков показало как общее, так и отличное на материале других украинских диалектов.

Украинская народная географическая терминология, как и в славянских языках, пока изучена в аспектах соотношения украинского и заимствованной лексики, в этимологическом и системном. Перспективу всестороннего анализа этой группы лексики видим в сборе материала по всему украинскому пространству и всестороннем исследовании процессов в народной географической терминологии в пространстве и времени.

Ключевые слова: народная географическая терминология, географический объект, лексико-семантическая группа, семантика, сема, диалект, говор.

Tetiana Hromko. Folk geographical terms for the definition of a river and its parts in dialect of Central Ukraine. Research of Ukrainian folk geographical terminology is actual in many aspects. Firstly, it is addition to the dialectal base at the level of this thematic group, which in the prospect is oriented to the conclusion of "Dictionary of folk geographical terms of Ukraine", secondly, folk geographical terminology is arsenal of apelyatyv, traditionally investigated onomastems, and thirdly, naturally, that dialectology studios in this industry give material for further researches from etymology, vocabulary, to the word-formation and others like that.

The fixed dialectal vocabulary however does not embrace all-Ukrainian space as yet. It is conducted by the author of the article of research of folk geographical terminology of Central Ukraine (on material of Kirovograd region) showed that this lexical group was numeral enough and important part of national speech.

The article analyzes popular geographic terms on the designation of the river and its parts. As a result of the study, the names in the Central Ukrainian dialects of the Kirovograd region are well-represented in the designations of the river and its parts. The words analyzed are combined into semantic series by separate relevant features: place, size and origin. The dialectal features cause a significant variation of the national geographic terms on the designation of the river and its parts in terms of phonetic and word-formation design, which results in their synonymic use, localization of speech, etc.

The structure of the analyzed group included the names that arose as a result of the influence of intralingual and extralinguistic factors. Within the analyzed group of words, as single-valued, devoid of portability-figurative values and emotionally-expressive functions, as well as those having their own specificity, are caused by a close connection, first, with toponymic entities and, secondly, with realities geographic environment that is dynamically changing. Studies of their origin and semantic shades have shown both common and excellent on the material of other Ukrainian dialects. Ukrainian national geographic terminology, as in Slavic languages, has been studied in aspects of the correlation of Ukrainian and borrowed vocabulary in the etymological and systemic language. The perspective of a comprehensive analysis of this group of vocabulary is seen in the collection of material from all over the Ukrainian space and a comprehensive study of processes in popular geographic terminology in space and time.

Key words: folk geographical terminology, geographical object, lexico-semantic group, semantics, sema, dialect, manner of speaking.

Установлення принципів і моделей культурної мотивації, що лежить в основі номінації географічних реалій, є однією із актуальних і перспективних проблем у сучасному мовознавстві. Дослідження української народної географічної термінології було, є і залишатиметься актуальним, до того ж у багатьох аспектах. По-перше, це поповнення діалектної бази на рівні цієї тематичної групи, яке у своїй перспективі орієнтоване на укладання "Словника народних географічних термінів України", по-друге, народна географічна термінологія – це апелятивний арсенал, традиційно досліджуваний ономастами, і по-третє, природно, що діалектологічні студії у цій галузі дають матеріал для подальших досліджень з етимології, лексики, словотвору тощо. До того ж, ґрунтовне знання місцевої лексики, особливо географічної, дає можливість визначити, як практично формувалася українська мова у живому мовленні носіїв.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про актуальність дослідження народних географічних термінів (далі, як і для географічна термінологія, – ГТ) свідчить значна наявність праць багатьох слов'янських дослідників (Е.Григорян [2], Р.Малько [13], М.Гостой [24], І.Яшкін [33] та ін.). В Україні лексику на позначення географічних об'єктів (далі ГО) представлено в регіональних словниках С. Грабця «Географічні назви Гуцульщини» (1950), Я. Рудницького «Географічні назви Бойківщини» (1962), Є. О. Черепанової «Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья» (1984) [28], О. К. Данилюк «Словник народних географічних термінів Волині» (1997, 2013) [8], Т. В. Громко, В. В. Лучика, Т. І. Поляруш «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» (1999) [6] та в окремих монографічних розвідках [2]; лексикографічні матеріали окремих дослідників зафіксовані лише як додатки до дисертаційних робіт І. М. Потапчук «Народна географічна термінологія в західноподільських говірках» (2012) [18] та С. В. Шийки «Народна географічна термінологія Ровенщини» (2013) [30] або фактичний матеріал до статей Є. О. Черепанової [21], Т. А. Марусенко (всі області України, 1968) [15], Н. Сокіл (НГТ Гуцульщини й Бойківщини) [22], О. Слободян (НГТ Луганщини) [20]. Однак зафіксована апелятивна лексика поки що не охоплює всього загальноукраїнського простору. У зв'язку з цим особливо актуальними є регіональні дослідження НГТ загалом та назв на позначення окремих ГО зокрема.

Проведене нами дослідження НГТ Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) [5] показало, що ця лексична група є досить чисельною (1787 лексем та їх варіантів [6]) і важливою частиною загальнонародної мови.

Мета цієї статті – проаналізувати центральнотрапезні ГТ на позначення річки та її частин в семасіологічному аспекті.

Густота гідрографічної сітки досліджуваного регіону [див. 1, 2, с. 157], її географічні особливості, про що вже йшлося, спричинили існування досить великої кількості загальних назв на позначення водних об'єктів і, у свою чергу, відображення в ГТ ДО (далі – диференційних ознак) описуваних ГО та семантичних зрушень як у середині мікрополя «вода», так і за його межами.

До цього семантичного типу відносимо лексеми на позначення ГО з протічною водою або частин таких водних об'єктів. Основною водною артерією такого типу в Україні виступає річка. У досліджуваних говірках поняття 'річка' передають терміни: *балта; вода; вде́та; гирле; річка, речка, речка*.

Найчастіше на позначення понять «ріка», «річка» (пор. *ріка* «природний водяний потік, що тече у виробленому ним річищі і живиться за рахунок стоку з площі свого водозбору» [1: 3, с. 135], а також «Річка 1. Водяний потік, що живиться із джерела або стоком атмосферних опадів і тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів'я до гирла» [23: VIII, с. 579]) використовується ГТ *річка*, який охоплює весь досліджуваний ареал і є загальноновживаним в українській мові. В острівних російських говірках (с.Злинка Маловисківського р-ну; сс.Клинці, Первозванівка Кіровоградського р-ну; 16: 1999) вживаються фонетичні варіанти *речка, речка* (пор. рос. загальнономвне *речка*). Див. також інші утворення з коренем *-річ-* (Картосхема № 18 [4, с. 162]).

У деяких говірках паралельно із загальноновживаним *річка* зафіксовано використання назви *вода* 'річка'. Семантичний мотив – перенесення назви з частини на увесь ГО. *Вде́та* 'річка' – ГТ неясного походження. Очевидно, це приклад болгарського впливу на формування місцевої географічної лексики, свідченням чому може бути наявність у відповідному населеному пункті (див. СНГТК: 36) переселенців з Болгарії. У цій же говірці зафіксоване *балта*, що репрезентує семи 'річка', 'джерело', 'струмок' (пор. семантику болг. *балта* 'тс.' [2, с. 11]. ГТ *гирле* 'річка' є зворотнім запозиченням з молдавської мови [див. 17, с. 143; 166].

Сему 'витік, початок річки' репрезентують лексеми: *верхів'я, верховина, вершина; витік, виток, витока, істок; головиця; джерело; начало, початок*.

Зафіксована у досліджуваних говірках назва *початок* 'витік, вершина річки', яка, за спостереженнями дослідників [10, с. 63], найширше виявлена в сучасних українських говорах, утворена внаслідок спеціалізації загальнономвного «Початок¹ 1. Вихідний пункт протяжності предмета, площини тощо, а також те, що прилягає до того пункту; протилежне *кінець*» [23: VII, с. 465]. За аналогічною семантичною моделлю утворений і споріднений ГТ *начало* 'витік, початок, вершина річки'.

Полісемантична назва *вершина* у значенні 'витік, початок річки' [пор.: «Вершина 3. Початок, верхів'я яру і т.ін.» [23: I, с. 337] засвідчена також і матеріалами, зібраними Й.Дзензелівським у різних областях України. Цей ГТ має досить давню традицію в нашій мові [10, с. 62–63]. Наступне утворення з коренем *верх-/верш-* *верховина* в описуваному значенні також фіксується у багатьох українських говорах [10, с. 63].

Верхів'я 'витік, початок, вершина річки', що засвідчене також у с.Семенівка на Дніпропетровщині [10, с. 62, 64].

Назви з коренем *-ток/-тік-* мотивовані дієсловом *витікати* – *витік, виток, витока* [пор. «Витік. Місце, де ріка бере початок» [23: I, с. 512]. Вони називають 'початок річки' і відомі іншим слов'янським мовам [пор., напр.: блр. *выток*, слвц. *vytok*, п. *wiciek* «тс.» [10, с. 64)]. Належний до цієї ж групи ГТ *істок* має паралелі в інших мовах: рос. *исток*, болг. *изток* «тс.» [10, с. 64–65].

НГТ *головиця* 'витік, початок, вершина річки' – метафоричне утворення, в основі якого загальноновживане *голова*, яке сягає праслов'янського періоду (див. [10, с. 65], а також як топографічний і гідрографічний термін; пор. семантичні паралелі в інших слов'янських мовах, що репрезентують перехід 'голова' → 'початок річки'; з посиланням на джерела [14, с. 217].

Оскільки річки переважно починаються з джерел, то цілком природне перенесення назви *джерело* на описуване поняття (пор. зх.-поліс. *джерело*, *джерельце* 'місце, звідки витікає вода' [32, с. 220]).

Сему 'місце, де річка впадає в озеро, море чи більшу річку; кінець нижньої течії' або '**гирло річки**' в досліджуваних говірках позначають такі назви: *гирло*, *гирло*; *впад*, *упад*, *впадіння*; *кінець*; *устя*.

Як і в переважній більшості говірок центральних та південних районів України [11, с. 125], у досліджуваних говірках ГТ *гирло* найуживаніший для вираження зазначеної семи. Й.Дзензелівський, на протипагу традиційній думці етимологів про те, що *гирло* – запозичення з румунської мови *qirla* [26: I, с. 408], переконливо доводить, що це – українізм у румунській мові, який є дуже давньою метафорою: псл. *qʷrdlo > д.-рус. *гьрло* 'гирло річки' і 'горло' [11, с. 125]. Досліджувані говірки фіксують і фонетичний варіант *гирло*, що дозволяє говорити або про збереження в них вихідного псл. [g] або ж про його відновлення під впливом румунської вимови переселенців.

Аналогічно давньою метафорою є ГТ *устя* < псл. *ustʷje, яке є дериватом *уста* 'рот', 'вуста' [11, с. 128-129].

Назви з коренем *-пад-* мотивовані дієсловом *впадати* і явно чи імпліцитно зберігають його семантику: *впад*, *упад* «місце впадіння води одного об'єкта в інший», *впадіння* «гирло річки». Вони належать до вузьколокальних і специфічно українських ГТ [11, с. 138].

Ще одна назва з цієї групи *кінець* утворилася в результаті географічної спеціалізації загальноновживаного слова як синонім до *гирло*, *устя* (пор. згадувані *начало* і *початок* як антонімічні ГТ на позначення протилежного ГО (річки)).

Сему '**русло річки**', що позначає 'увесь той простір, який займає течія річки', у досліджуваних говірках передають такі неспоріднені назви: *русло*; *річище*; *вода*; *горловина*; *пройо*; *протока*; *рівчак*.

Русло 'течія річки' – специфічна українсько-російська назва [9, с. 112].

Представлене в досліджуваних говірках *річище* 'русло річки' як загальноукраїнський ГТ (пор.: «1.Найнижча ділянка дна річкової долини, по якій тече або текла вода. //Великий водяний потік. //Заглиблення у ґрунті, де тече водяний потік» [23: VIII, с. 578-579]; «русло – найнижча ділянка долини річкової, по якій тече водний потік» [1: 3, с. 136]) має паралелі в інших українських діалектах та у слов'янських мовах [9, с. 112].

Вода 'русло річки' – наслідок перенесення родової назви на частину гідрооб'єкта.

Лексема *горловина*, яка репрезентує сему 'звужене русло річки', продовжує список численних метафор у місцевій ГТ.

ГТ *пройо* – 'русло річки, струмка', очевидно, споріднений з загальновідомим *пройма* «виріз для руки або рукава на одязі», «отвір різного призначення у спорудах» [23: VIII, с. 191], здатного завдяки метафорі вживатися в географічному значенні [17, с. 463]. Судячи з ареалу поширення (Вільшанський р-н, де компактно проживають переселенці з Болгарії), це слово, як і його морфологічний варіант *прой* «струмок», має болгарське коріння.

Назва на позначення описуваного поняття *протока* мотивована дієсловом *протікати*. Перенесення цього найменування з іншого гідрографічного об'єкта виключається (пор.: «Протока 1.Рукав річки; річка або струмок, що з'єднує дві водойми» [23: VIII, с. 323]; «2.Відгалуження річки, що відходить далеко від головного річища» [1: 3, с. 102]).

Рівчак 'русло річки' є загальноновживаним ГТ, щоправда, в літературній мові послідовно відбивається значення деминутивності (див. [23: VIII, с. 553]).

Сему '**старе русло річки**', тобто 'колишнє русло річки; місце, де колись текла річка', у досліджуваних говірках виражають назви: *стариця*; *жолоб*; *річище*; *сухорічище*.

Найуживаніший на даній території ГТ *стариця* та його акцентний варіант *стариця* (пор.: «Стариця 4. Старе русло річки» [23: IX, с. 657], «Стариця – старе, залишене річкою річище» [1: 3, с. 226], а також паралель зх.-поліс. *стариця* 'старе висохле русло' [31, с. 226].

Метафора *жолоб* 'старе русло річки', за свідченням Й.Дзензелівського, в інших слов'янських мовах та їхніх говорах не виявляється, тому в цьому значенні вважається оригінальним українським утворенням [9, с. 142]. У досліджуваних говірках *жолоб* та його фонетичні варіанти є полісемантичними: «канава з протічною водою», «джерело»,

«водовідвід». Це свідчить про появу в описуваного ГО гідроознаки. Пор. з матеріалами Т.Марусенко, де *жолоб*, *жолобина* та ін. виразно репрезентують сему 'долина' [15, с. 227], та їх паралелі в російській, польській, чеській мовах [14, с. 215]. Див. також про більш пізній розвиток семантики *жолоб* 'жолоб' → 'долина' на ґрунті західно і східнослов'янських мов [14, с. 214].

Річище (див. 'русло річки') завдяки словотвірному значенню форманта *-ищ(е)* легко розвинуло семантику 'старе русло річки'. Пор.: укр. діал. *річище* «русло, колишне русло ріки» [3: 4, с. 25].

Композит *сухорічище* етимологічно прозорий.

Сему 'звивина у руслі річки' у досліджуваних говірках передають назви, які можна згрупувати так: *вигин*, *загин*, *загинання*, *згиб*; *вузол*; *завививна*, *звивина*, *звиллина*; *зигзаг*; *ізлучина*; *петля*.

Серед назв на позначення описуваного поняття фіксуються віддієслівні утворення з коренями *-гин-* (< *гнути*): *вигин*, *загин*, *загинання*, *згиб* та *-ви-* (< *вити*, *витися*): *завививна*, *звивина*, *звиллина*, які своєю внутрішньою формою передають характер русла річки. Майже всі їх можна трактувати як наслідок географічної спеціалізації загальнономовних слів на позначення місця згинання, вигинання, звороту, звивання тощо якогось предмета.

Центральноукраїнські НГТ *вузол*, *петля*, *зигзаг* (пор. останнє утворення з літ. *зигзаг* «ламана лінія» [23: III, с. 566]) називають описуваний ГО за цією ж ознакою.

ГТ *ізлучина* 'звивина у руслі річки' є дериватом (очевидно, російським) загальновідомого *лука* 'велика довга звивина ріки' [17, с. 351].

Назви на позначення 'повороту русла річки', які засвідчені в досліджуваних говірках Центральної України, групуються так: *викрут*; *заверть*, *поворот*; *загиб*, *згиб*; *коліно*; *кольцо* (пор., напр., волин. ГТ з аналогічною семантикою [8, с. 135-136; 31, с. 221]).

Найуживанішою назвою для описуваного поняття є *поворот* (пор. укр. літ. *поворот* «2. Місце, де що-небудь (дорога, вулиця і т.ін.) повертає, відхиляється вбік» [23: VI, с. 691]).

Коліно 'поворот русла річки' – метафоричне утворення за подібністю даного ГО до частини тіла людини – зігнутої в коліні ноги.

Мотивуючою ознакою *кольцо* було, очевидно, те, що русло річки повертає кільцеподібно.

У внутрішній структурі ГТ на позначення описуваного поняття знаходиться мотивуюча ознака руху русла річки та його напрям: *викрут*; *заверть*; *загиб*, *згиб*, які також можна кваліфікувати як узагальнені локативи, що спеціалізували (звужили) своє значення до географічного.

У досліджуваних говірках сему 'розгалуження русла річки' передають назви: *вилка*, *розвилка*; *перекресток*, *перехрестя*; *розлив*; *розріччя*; *розток*, *розтока*, *ростока*; *штани*, з яких найбільш розповсюдженими є віддієслівні утворення (похідні з префіксом *роз-*) *розлив*, *розток*, *розтока*, *ростока*. З них *розлив* 'розгалуження русла річки' відоме лише українським діалектам (пор. поліс. *розлив* «тс.» [28, с. 197], волин. *розлив* «місце, де сходяться дві річки» [8, с. 84]). Пор. також *розток* в укр. літ. мові: «1. Місце роздвоєння основного русла річки» [23: VIII, с. 827].

На підставі відсутності в інших діалектах та в літературній мові місцевий ГТ *розріччя* 'розгалуження русла річки' можна вважати специфічно центральноукраїнським утворенням (див. [6, с. 177]).

Аналізований синонімічний ряд продовжують ГТ *перехрестя* (пор. укр. літ. *перехрестя* «1. Місце перетину шляхів, стежок, вулиць і т.ін.» [23: VI, с. 315] та росіянізм *перекресток*).

Метафоричні утворення *вилка* (за подібністю до назви посуду – *виделки*: у місцевому мовленні – *вилка*; див. також аналіз однокореневих слів – метафор за відношенням до негеографічних термінів [14, с. 218]), а також *штани* (подібність до назви одягу) як ГТ з семантикою 'розгалуження русла річки' вживані в аналогічному значенні і в інших українських говорах [8, с. 101; 28, с. 238, 45].

Сему 'течія річки', що позначає 'рух води в річці від верхів'я до гирла', в досліджуваних говірках виражають такі назви: *вода, води; плив; плин; теча, течія, теченіє, ток*.

З них сему 'течія річки' найчастіше репрезентують лексеми *теча, течія, теченіє, ток* (див. щодо останнього *токъ* [29, с. 77]). З погляду деривації вони є віддієслівними утвореннями. Семантична модель прозоро мотивована.

Крім багатьох інших значень, про які вже йшлося, *вода, води* мають і вузьку семантику 'течія річки'.

До лексем, які містять актуалізовану сему, належить і *плив* 'течія річки', що утворена від дієслова *пливти* і прозоро мотивується.

Плин 'течія річки' – результат географічної спеціалізації загальнономовного *плин* «дія за значенням *плинути*», а також «маса води, потік, що рухається в якому-небудь напрямку» [23: VI, с. 582].

Сему 'тиха течія річки' у досліджуваних говірках передають назви, які можна погрупувати так: *водостій, водостой; гладь; заводь; плес, плеса, плесина, плесо*.

Спокійна течія річки візуально справляє враження, що вода стоїть на одному місці. Ця ознака стала підставою для виникнення назви *водостій* та її фонетичного варіанта *водостой* 'тиха течія річки'.

ГТ *гладь* в аналізованому значенні (пор. сему 'тиха стояча вода біля берега') виник метафоричним способом у зв'язку з тим, що течія прибережної частини русла річки тут повільніша, вода більш спокійна, тому й гладка у порівнянні зі швидкою течією середини річки, де бувають хвилі, водоворот і т.ін.

Має місце і випадок перенесення на описуване поняття назви *заводь*, основним значенням якої є «затока» [3: 2, с. 21].

Плесо 'тиха течія річки', за спостереженнями Й.Дзендзелівського, в українських говорах (як і в діалектах інших слов'янських мов) характеризується «певними семантичними коливаннями» [9, с. 133]. До того ж, на думку М.Толстого, це – майже виключно водний термін [24, с. 204]. Як полісемант в досліджуваних говірках *плесо* (див. Картосхему № 22 [4, с. 166]) та його похідні *плес, плеса, плесина* [6, с. 150] об'єднуються навколо основного значення загальнономовного *плесо* «1. Відносно широка, з спокійною течією ділянка між двома перекатами, закрутами» [23: VI, с. 578]. Пор. рос. діал. *плесо*, 'всяке тихе глибоке місце на річці зі спокійною течією' та ін. [24, с. 205].

На позначення 'тихої стоячої води біля берега' в досліджуваних говірках виступають назви: *водостій; гладь; жабуринка; застій, застої; затишок; плесо; тиховоддя; тихостій*.

Сема 'тиха стояча вода біля берега', яка прямо чи імпліцитно актуалізована у цих назвах, інтегрує деякі значення ГТ з ЛСГ 'тиха течія річки' (пор., напр., уживання ГТ *гладь*). Однак мовці диференціюють зазначені поняття: [*то/ 'тихо те'че во'да/ а це/ 'м'есто у 'р'ічка 'і/*]; [*коло 'берега во'да ус 'іг'да 'тиха/ а то/ 'як 'р'ічка те'че/ 'тихо чи 'бисто'ро/*].

Найуживанішими назвами прибережної частини ріки, де рух води звичайно повільніший, ніж на середині річки, виступають загальнонародні лексеми, які реалізують сему 'тиха течія річки': *водостій, гладь, плесо* (див. відповідно [6, с. 51, 56, 150-151]). У літературній мові вони мають більш загальне значення. Так, *гладь* широко відоме як «гладінь, рівна, гладка поверхня» [23: II, с. 79]. Ця ознака лягла в основу більш вузького місцевого географічного значення.

Місцевий ГТ *жабуринка* 'застояна вода в річці' мотивований тим, що саме біля берега і на мілководді найпоширенішим є жабуриння.

Серед назв на позначення описуваної частини ГО кілька з коренем *-стій/-стой-*: *водостій, застій, застої, тихостій*, які мають прозору мотиваційну ознаку, - адже біля берега вода, як правило, стояча.

Для композита *тиховоддя* твірним є словосполучення *тиха вода* (пор. композитне утворення за цією ж семантичною моделлю *водостій*). Цей ГТ вважається оригінальним українським утворенням, оскільки його паралелей в інших слов'янських мовах не виявлено [9, с. 132]. Назва зустрічається ще у говірці с.Глодова Зп. обл. [9, с. 130].

Характерною рисою назви *затишок* «схил, горба, повернений від сонця», «земельна ділянка, затінена деревами» є її полісемантичність [пор. загальнономове *затишок* [23: III, с. 351], що є ознакою семантичної транспозиції: розширення семантичного обсягу загальноновживаного слова призводить до поповнення його структури семою 'місце, що відділяється від основного'].

На позначення антонімічної семи 'швидка течія річки' в досліджуваних говірках Центральної України використовуються такі ГТ: *бистрина*, *бистриня*, *бистриця*, *бистринь*, *бистрота*; *бурхливка*, *бурхлівка*; *водограй*; *водонос*; *круговерть*; *русло*; *стрижень*; *стрілиця*; *струя*; *швидка вода*.

Найуживанішою і дериваційно найбільш активною в досліджуваному матеріалі є модель номінації описуваного поняття ГТ з коренем *бистр-*, що вказує на швидкість течії річки. *Бистрина* (<*bystrina; Чучка: 21) відоме більшості слов'янських мов [9, с. 122, з посиланням на джерела] *бистриня* 'швидка течія річки' [3: 1, с. 57]. ГТ *бистриця* (<*bystrica [29, с. 21]) широко відомий в українських та інших слов'янських говорах як назва швидкої річки [9, с. 122] і має варіанти значень: 'швидка річка' – 'швидка течія річки'. *Бистринь* у розгляданому значенні вживається і в інших українських говірках [9, с. 116]. Назва *бистрота* є вузьколокальним центральноукраїнським утворенням.

Назва *бурхливка* (фонетичний варіант *бурхлівка*) – утворення від прикметника *бурхливий*, який дає оцінку описуваному географічному явищу за надто неспокійни характером течії та супровідним звуком (пор. болг. діал. *бурчало* «водоспад» [2, с. 29]).

Водограй 'швидка течія річки' (пор. місц. *водограй* 'вир у річці') – утворення за тією ж мотиваційною ознакою.

Ще один композит на позначення 'швидкої течії річки' *водонос* мотивований сполученням слів «вода» і «нести, носити». Семантика цього ГТ тлумачиться відповідно до значень твірних основ.

ГТ *круговерть* – результат перенесення назви з 'вир у річці' на 'швидку течію річки'. Можливо, при такому перенесенні назви мався на увазі вир десь біля водоспаду, де вода не лише вирує, а й порівняно швидко тече, або ж вир як наслідок швидкої течії річки.

Розгляданий синонімічний ряд продовжує *русло* в значенні «швидка течія річки», що розвинулося з вихідного 'русло річки' і цим самим демонструє розширення семантичної структури ГТ на центральноукраїнському ґрунті.

Стрижень 'швидка течія річки' – давнє спільнослов'янське утворення. Й. Дзедзелівський реконструює його як *strъzъ чи суфіксальне *strъzънь [9, с. 120-122].

Метафора *стрілиця* (від *стріла*) в аналізованому значенні виникла за характеристикою прямої і стрімкої течії річки.

Струя 'швидка течія річки' – перенесення назви зі струменя, потоку на частину річки. Як ГТ відомий ще з давньоруської мови [29, с. 77].

Словосполучення *швидка вода* 'швидка течія річки' етимологічно прозоре (пор. місц. *вода* 'русло річки').

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. У результаті проведеного дослідження зафіксовані в центральноукраїнських говірках Кіровоградщини НГТ на позначення річки та її частин мають строкату репрезентацію. До складу аналізованої групи ввійшли найменування, що виникли внаслідок впливу інтралінгвальних і екстралінгвальних чинників. В межах проаналізованої групи НГТ, як однозначні, позбавлені переносно-образних значень і емоційно-експресивної функції, так і мають свою специфіку, зумовлену тісним зв'язком, по-перше, з топонімічними утвореннями і, по-друге, з реаліями географічного середовища, що динамічно змінюються. Дослідження їхньої генези та семантичних відтінків показало як спільне, так і відмінне на матеріалі інших українських діалектів.

Українська НГТ, як і в слов'янських мовах, допоки вивчена в аспекті співвідношення споконвічної і запозиченої лексики, етимологічному та системному. Перспективу всебічного аналізу цієї групи лексики вбачаємо у збиранні матеріалу з усього українського простору та всебічному дослідженні процесів у народній географічній термінології в просторі й часі.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Географічна енциклопедія України: У 3-х т. / за ред. О.Маринича. – К. : УРЕ, 1989-1993. – Т. 1–3.
2. Григорян Э. А. Словарь местных географических терминов болгарского и македонского языков / Э. А. Григорян. – Ереван : Айастан, 1975. – 260 с.
3. Грінченко Б. Словарь української мови / Б. Грінченко : у 4-х т. – К.: Наук. думка, 1996–1997. – Т. 1–4.
4. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т. В. Громко; відп. ред. В. В. Лучик. – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
5. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Громко Тетяна Василівна. – Кіровоград, 2000. – 194 с.
6. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – К.–Кіровоград : РВГ ІЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
7. Данилюк О. К. Географічна термінологія Волині : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Данилюк Оксана Климівна. – Луцьк, 2000. – 222 с.
8. Данилюк О. К. Словник народної географічної термінології Волині / Оксана Климівна Данилюк. – Вид. друге, доп. і виправл. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 148 с.
9. Дзендзелівський Й.О. Из спостережень над українською географічною номенклатурою (Назви частин річки) // III Республіканська ономастична конференція (Тези). – К.: Наук. думка, 1965. – С. 23-27.
10. Дзендзелівський Й.О. Українські назви для «витоку, початку, вершини річки» // Slavica. - Debrecen, 1968. - Т. VIII. - С. 61-68.
11. Дзендзелівський Й.О. Українські назви для гирла, устя річки // Onomastica. - Krakow, 1970. - Т. XV. - С. 125-142.
12. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982-2012 – т. 1-7.
13. Малько Р. Н. Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне) / Р. Н. Малько; ред. Р. В. Кравчук. – Минск : Наука и техника, 1974. – 144 с.
14. Марусенко Т. А. Из наблюдений над украинскими названиями рельефов / Т. А. Марусенко // Studia Slavica. – Budapest, 1972. – Т. XVIII. – С. 197–234.
15. Марусенко Т. А. Материали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т.А. Марусенко // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М. : Наука, 1968. – С. 206–255.
16. МЕ Матеріали експедицій, проведених автором індивідуально або з групами студентів філологічного факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка для збирання діалектної лексики Кіровоградщини (матеріали, що зібрані після подання до друку «Словника народних географічних термінів Кіровоградщини»).
17. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
18. Потапчук І. М. Народна географічна термінологія в західноpodільських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Потапчук Ірина Михайлівна. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 356 с.
19. Сіденко Н. П. Географічна апеліативна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Сіденко Надія Петрівна. – Донецьк, 2003. – 261 с.
20. Слободян О. В. Географічна народна термінологія східнодніпровських говірок Луганщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Слободян Олена Вікторівна ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2017. – 468 с.
21. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
22. Сокіл Н. Народна географічна термінологія Гуцульщини та Бойківщини / Н. Сокіл // Вісн. Прикарпат. ун-ту. Філологія (мовознавство). – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XIX–XX. – С. 43–46.
23. СУМ Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. I-XI.
24. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н. И. Толстой ; отв. ред. С. Б. Бернштейн. – М. : Наука, 1969. – 260 с.
25. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва; под. ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. I–IV.
26. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. – М.: Прогресс, 1986-1987. – Т. I-IV.
27. Черепанова Е. А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. (Опыт семантической классификации) / Е. А. Черепанова // Полесский этнолингвистический сборник : материалы и исслед. / отв. ред. Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1983. – С. 173–189.
28. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья : словарь / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
29. Чучка П. П. Синонімічні зв'язки в давньоруській географічній номенклатурі / П. П. Чучка // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 75–82.
30. Шийка С. В. Народна географічна термінологія Ровенщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Шийка Світлана Володимирівна. – К., 2013. – 451 с.
31. Шульгач 1998 а Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). – К., 1998. – 368 с.
32. Шульгач В. П. Словник географічних термінів Західного Полісся / В. П. Шульгач // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. – К., 1998. – С. 215–226.
33. Яшкін І. Я. Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў : Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 808 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Громко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, термінологія.

УДК 811.111'373.611

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ У ТВОРЕННІ АНГЛОМОВНИХ ІННОВАЦІЙНИХ ОДИНИЦЬ СФЕРИ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Марина КІЗІЛЬ (Дніпро, Україна)

Статтю присвячено дослідженню семантичної деривації як способу творення англomовних інновацій сфери комп'ютерних технологій. У статті наводиться дефініція поняття «семантична деривація», встановлюються її механізми та процеси, з'ясовується їх роль у творенні англomовних інновацій сфери комп'ютерних технологій.

Семантична деривація є семантичним способом словотворення, що породжує похідні одиниці. Процесами семантичної деривації є термінологізація, транстермінологізація та детермінологізація. Термінологізація виявляється у набутті загальнооживаними словами термінологічного значення; транстермінологізація – у зміні термінологічного значення; детермінологізація є переходом термінів у загальнооживану лексику. Термінологізацію пов'язують із процесами спеціалізації значення лексичних одиниць, детермінологізацію – із деспеціалізацією їх значення, транстермінологізацію – з їх трансспеціалізацією.

Основними механізмами творення семантичних дериватів англійської мови сфери комп'ютерних технологій є метафора та метонімія. Головними сферами-донорами інноваційних комп'ютерних метафор стають повсякденна, медична, військова, транспортна, банківська, природня, літературна сфери. Результатом семантичної деривації є також метонімічні та антономазійні інноваційні одиниці означеної сфери. Антономазії є поєднанням значення метафоричних і метонімічних номінацій. Антономазії входять до фонду фразеологічних інновацій англійської мови сфери комп'ютерних технологій.

Ключові слова: англійська мова сфери комп'ютерних технологій, антономазія, деспеціалізація, інноваційна одиниця, метафора, метонімія, семантична деривація, спеціалізація, трансспеціалізація.

М. Кизиль. Семантическая деривация в формировании англоязычных инновационных единиц сферы компьютерных технологий. Статья посвящена исследованию семантической деривации как способа создания англоязычных инноваций сферы компьютерных технологий. В статье приводится дефиниция понятия «семантическая деривация», устанавливаются ее механизмы и процессы, выясняется их роль в создании англоязычных инноваций сферы компьютерных технологий.

Семантическая деривация является семантическим способом создания производных слов. Процесами семантической деривации есть терминологизация, транстерминологизация и детерминологизация. Терминологизация выявляется в приобретении общеупотребительными словами терминологического значения; транстерминологизация – в изменении терминологического значения; детерминологизация есть переходом терминов в общеупотребительную лексику. Терминологизацию связывают с процессами специализации значения лексических единиц, детерминологизацию – с деспециализацией их значений, транстерминологизацию – с их трансспециализацией.

Основными механизмами создания семантических дериватов английского языка сферы компьютерных технологий являются метафора и метонимия. Главными сферами-донорами инновационных компьютерных метафор стают повседневная, медицинская, военная, транспортная, банковская, природная, литературная сферы. Результатом семантической деривации есть также метонимические и антономазийные инновационные единицы обозначенной сферы. Антономазии являются объединением значения метафорических и метонимических номінацій. Антономазии входят в фонд фразеологических инноваций английского языка сферы компьютерных технологий.

Ключевые слова: английский язык сферы компьютерных технологий, антономазия, деспециализация, инновационная единица, метафора, метонимия, семантическая деривация, специализация, трансспециализация.

M. Kizil. Semantic derivation in the formation of English innovative lexical units of computer technology. The article is devoted to the investigation of semantic derivation as a way of creation of English language innovations used in the sphere of computer technologies. The definition of the notion of semantic derivation is given, its mechanisms and processes are determined, their role in the process of creation of English language innovations used in the sphere of computer technologies are clarified in the article.

Semantic derivation is viewed as the semantic way of words' creation. Due to it new language units, called semantic derivatives are created. Terminologization, transtermonologization and determinologization